

Zygmunt Potęga
Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

ROLA ŚRODOWISKA W PROCESIE EDUKACJI

Wstęp

Zasadniczą cechą czasu, w którym żyjemy, jest ogromny postęp w wielu dziedzinach nauki i towarzyszący mu szybki postęp w dziedzinie techniki. Obydwie te dziedziny zbliżyły się znacznie do siebie, a ich wielostronny rozwój i osiągnięcia znajdują zastosowanie w życiu i działalności człowieka — przekształcają jego środowisko i wpływają na jego rozwój umysłowy, na wzrost poziomu aspiracji i motywację oraz na ogólną kulturę i styl życia.

Zmiany zachodzące stale w warunkach środowiskowych człowieka, w których zresztą on sam bierze aktywny udział, stawiają przed nim nowe wymagania i powiększają ilość bodźców decydujących o jego rozwoju umysłowym. Pomiędzy warunkami środowiskowymi a poziomem intelektualnym ludzi dostrzega się dość znaczną zależność. Jest to zależność obustronna. Człowiek przystosowuje się do otaczających go warunków środowiskowych i równocześnie przekształca je. Warunkiem zaś dokonywania na coraz szerszą skalę korzystnych zmian w środowisku jest określony stopień dojrzałości umysłowej ludzi. Każdy nowy wynalazek, który jest w wielu przypadkach dalszym ogniwem wcześniejszych, bardziej prymitywnych rozwiązań technicznych, zwiększa zakres bodźców rozwojowych, działających na nasz umysł i pociąga za sobą wzrost ogólnego poziomu intelektualnego. Nie jest więc przypadkiem, że zarówno zasób wiadomości, jak i problematyka, absorbujące umysły współczesnej młodzieży, są o wiele bogatsze niż u jej rodziców.

Przygotowanie młodego pokolenia do życia w dobie wielkiego postępu nauki i techniki staje się zagadnieniem coraz trudniejszym, wymagającym zarówno ze strony nauczycieli, jak i uczniów wciąż wyższej sprawności umysłowej i kwalifikacji zawodowych. Już dziś pojawiają się coraz liczniejsze głosy krytyki i obawy, czy obecna szkoła potrafi wychowywać w sposób właściwy dostateczną kadrę ludzi do pracy w nowych warunkach. W związku z tym kwestia przygotowania młodego pokolenia do życia i pracy w nowych warunkach musi wystąpić w nieco innym, bogatszym świetle. Szkoła, chcąc spełnić swe zadania, musi zbliżyć się do życia, to znaczy uwzględnić w swej pracy dydaktyczno-wychowawczej zarówno zdobycze nauki i nowoczesnej techniki, jak i potrzeby społeczeństwa. Zgodnie ze współczesną dydaktyką, podstawowym celem kształcenia ogólnego jest

wyposażenie uczniów w odpowiednie wiadomości, umiejętności, postawy, przyzwyczajenia i nawyki; dać im wiedzę o przyrodzie, człowieku i społeczeństwie oraz możliwości posługiwania się wiedzą w praktyce. Nie wystarczy jednak zasób wiadomości, trzeba jeszcze umieć się posługiwać tymi wiadomościami w pracy zawodowej i w życiu osobistym.

Na poziom umysłowy uczniów szczególnie silny wpływ wywiera środowisko. Fakt ten nie jest jeszcze dziś w pełni doceniany przez całe społeczeństwo. Trzeba zdać sobie sprawę z tego, że różnice w rozwoju umysłowym między dziećmi różnych środowisk społecznych naprawdę istnieją i są duże. Tak duże różnice w rozwoju umysłowym dzieci istnieć będą dopóty, dopóki nie będzie wyrównany, przynajmniej w pewnym stopniu, start życiowy dzieci.

Wpływ środowiska na kształcenie młodzieży w starym systemie kształcenia

Badania nad wpływem środowiska na kształcenie młodzieży prowadzili w Katowicach w 1971 roku A. Sikora i K. Witecki oraz w Białymstoku w 1990 roku M. Ścisłowicz¹. Badania te dotyczyły społecznych uwarunkowań kształcenia, ich wpływu na szansę edukacyjne młodzieży z różnych środowisk. Analizowano statystyczny rozrzut uczniów z poszczególnych grup społecznych do różnego typu szkół. Dzieci pracowników fizycznych wybierały zdecydowanie (w granicach 60 – 70% populacji) zasadnicze szkoły zawodowe, a dzieci pracowników umysłowych — licea ogólnokształcące (ponad 60% populacji). Relacja ta jest podobna, biorąc pod uwagę wykształcenie rodziców. Dzieci, których rodzice mają wykształcenie podstawowe i zasadnicze zawodowe, najczęściej wybierały zasadnicze szkoły zawodowe. Przy średnim i wyższym wykształceniu rodziców wybory idą zdecydowanie w kierunku liceum ogólnokształcącego. Tak więc potwierdziła się teza, że w tamtym okresie występowało zjawisko powielania karier edukacyjnych własnych rodziców.

Z dotychczasowych badań porównawczych nad poziomem wiedzy szkolnej uczniów kończących naukę w szkołach podstawowych wynika:

1. Poziom wiedzy i umiejętności szkolnych uczniów szkół podstawowych jest zróżnicowany w zależności od ich miejsca zamieszkania. Im mniej jest zurbanizowana miejscowość szkolna, tym zwykle jest niższy poziom funkcjonowania szkoły. Istnieją częste przypadki zamykania szkół.
2. Na zróżnicowanie poziomu procesu edukacyjnego nakłada się zróżnicowanie według przynależności ich rodzin do różnych kategorii społeczno-zawodowych. Najlepsze rezultaty w czasie pomiaru wiedzy szkolnej osiągają dzieci inteligencji, pracowników umysłowych, pracowników sektora usług i robotników kwalifikowanych, najniższe zaś dzieci robotników niewykwalifikowanych i rolników.
3. Zróżnicowaniu poziomu wiedzy uczniów i poziomu funkcjonowania szkoły na wsi i w mieście towarzyszy znaczne zróżnicowanie warunków organizacyjnych szkolnictwa miejskiego i wiejskiego, przy jednoczesnych małych możliwościach pomocy dziecku w nauce ze strony rodziców².

¹ M. Ścisłowicz, *Spoleczne uwarunkowania szans edukacyjnych dzieci i młodzieży*, Konferencja „Edukacja dzieci i młodzieży”, Białystok wrzesień 1990.

² N. Szymański, *Modernizacja systemu szkolnego na wsi*, PWN, Warszawa 1978.

Wpływ warunków środowiskowych na osiągnięcia szkolne uczniów

Analizy uwarunkowań szans edukacyjnych młodzieży skupiają się zwykle wokół trzech głównych grup czynników: osobowościowych, środowiskowych i pedagogicznych. Badacze przypisują każdej z tych grup uwarunkowań różną rolę i różną siłę oddziaływania. Obecnie wyraźny jest pogląd, że przebieg i efekt uczenia się określone są przez wszystkie wymienione czynniki. Szanse edukacyjne młodzieży są wyraźnie wyznaczone przez czynniki środowiskowe. Czynniki te zazwyczaj w istotny sposób wpływają na plany i zamierzenia edukacyjne dzieci i młodzieży. Nadal istnieje zróżnicowanie między warunkami kształcenia i wychowania na wsi i w mieście. Młodzież miejska częściej ma wyższy poziom intelektualny niż młodzież wiejska, częściej też ma bardziej rozwinięte zdolności kierunkowe.

Szanse edukacyjne nadal uzależnione są od środowiska lokalnego, od stopnia zorganizowania środowiska, od integracji procesów społecznych, wzorów kulturowych. Czynniki te odgrywają istotną rolę w kształtowaniu planów życiowych, aspiracji edukacyjnych, hierarchii wartości, a także w wyborze różnych dróg życiowych.

Analizy dotychczasowych wyników badań dotyczących aspiracji i dążeń życiowych wykazały, że mimo postępującego procesu zmieniających się warunków społeczno-ekonomicznych, nadal obserwuje się istnienie różnic oświatowych dzieci i młodzieży ze środowiska miejskiego i wiejskiego.

Szkoły ponadpodstawowe stanowią odbicie różnic społecznych i ograniczonych możliwości rodziców. Dostanie się do nich młodzieży z oddalonych miejsc zamieszkania, ze względu na problemy finansowe rodziców jest trudne, mimo ewentualnej możliwości otrzymania miejsca w internacie.

Stwierdzone różnice szans oświatowych młodzieży miast i wsi, a także różnych środowisk wiejskich, są przede wszystkim wynikiem oddziaływania odmiennych warunków kształcenia i wychowania w szkole i w środowisku.

Z czynników szkolnych podstawową rolę przypisuje się sytuacji kadrowej, bazie materialnej oraz organizacji pracy szkoły. Wśród czynników środowiskowych na czoło wysuwają się oddziaływania związane z poziomem kulturowym rodzin. Istotną rolę odgrywają warunki życia ludności na wsi, które są w dalszym ciągu gorsze niż w mieście. Konieczność dostosowania się do potrzeb gospodarstwa powoduje upowszechnianie się specyficznego stylu życia — gospodarstwo rolne nie pozwala na taką organizację pracy, która mogłaby ograniczyć czas pracy i zwiększyć ilość czasu wolnego, który jest nieodzownym warunkiem uczestnictwa osoby w życiu publicznym i korzystania z wytworzonych przez społeczeństwo dóbr kultury³. Z tym wiąże się fakt, że większa liczba młodzieży wiejskiej widzi swoją życiową szansę w możliwości zamieszkania i zatrudnienia w mieście, a pomyślna realizacja tych zamierzeń przyjmowana jest jako sukces i awans osobisty. Zostają na wsi ci, którzy z różnych powodów nie mogą zmienić miejsca zamieszkania.

Środowisko wsi ma znacznie słabszą infrastrukturę oświatową, mniej korzystny układ sieci osiedleńczej, niższy poziom i wolniejsze tempo rozwoju. Czynniki te rzutują na nie-

³ K. Dutkiewicz, *Wpływ warunków środowiskowych na poziom rozwoju umysłowego uczniów kończących szkołę podstawową w mieście i na wsi*, „Edukacja” 1983, nr 1, s. 21 – 27.

korzystać szans edukacyjnych młodzieży wiejskiej. Młodzież ze środowiska wiejskiego w swoich dążeniach do realizacji aspiracji edukacyjnych ma do pokonania znacznie więcej różnorodnych barier niż młodzież ze środowiska miejskiego.

Badania⁴ przeprowadzone w wybranych środowiskach dużego miasta, miasteczka i wsi wykazały różnice w kształtowaniu się aspiracji edukacyjnych rodziców i ich dzieci. Wiąże się one z pochodzeniem społecznym rodziców, poziomem ich wykształcenia, wykonywanym zawodem, miejscem zamieszkania, poziomem pracy szkół podstawowych, sytuacją materialną rodziny. Jednym z najistotniejszych czynników kształtujących aspiracje edukacyjne i zawodowe uczniów są osiągnięcia przez nich postępy w nauce.

W literaturze psychologicznej i pedagogicznej zwraca się uwagę na związek pozaintelektualnych czynników z efektami procesu dydaktyczno-wychowawczego. Uwzględnia się więc aspiracje młodzieży, motywacje uczenia się, zainteresowania, stosunek do nauki, osiągnięcia szkolne. Rola wymienionych czynników polega na tym, że dynamizują one jednostkę do działania, ukierunkowują proces nabywania nowych doświadczeń, wpływają także na stosunek ucznia do szkoły i kształcenia. O wynikach nauczania decyduje nie tylko jakość pracy dydaktyczno-wychowawczej nauczyciela, lecz również wiele innych czynników.

Istotną rolę odgrywają te, które dotyczą ucznia, to znaczy jego stosunek do nauki, radzenie sobie w nowych sytuacjach, samodzielność myślenia i działania, potrzeby zdobywania wiedzy, plany i dążenia życiowe. Czynniki te decydują między innymi o osiągnięciach szkolnych. Osiągnięcia te są uwarunkowane między innymi czynnikami wrodzonymi, ale także warunkami życia w środowisku rodzinnym, rówieśniczym i lokalnym⁵.

Przyjmuje się założenie, że jednym z czynników kształtujących postawy uczniów i ich aspiracje edukacyjne jest ich środowisko rodzinne. Stosunek dzieci do nauki jest w znacznej mierze odbiciem stosunku, jaki mają do nauki ich rodzice. Od poziomu wychowania i przekazywania wiedzy zależy rozwój umysłowy, psychofizyczny i emocjonalny. Sytuacja rodzinna wpływa w bardzo istotnym stopniu na osiągnięcia szkolne ucznia⁶. Znaczenie środowiska wiejskiego i jego wpływ na rozwój społeczny i psychiczny ucznia jest większe niż w mieście.

Środowisko społeczno-kulturowe wpływa przede wszystkim na poziom uczniów. Zróżnicowanie zasobu słownictwa młodzieży wiejskiej znacznie odbiega od poziomu prezentowanego przez młodzież miejską. Brak świetlic, pomieszczeń sportowo-rekreacyjnych wpływa hamująco na rozwój wielu zainteresowań uczniów, właściwą organizację czasu wolnego, wypoczynku, rekreacji. Rodzina wiejska od najwcześniejszych lat kładzie nacisk na współudział dziecka w obowiązkach domowych i pracy wykonywanej w gospodarstwie. Czas wolny dziecka wiejskiego wygląda zupełnie inaczej niż dziecka z miasta. Jest on przede wszystkim inaczej rozłożony, gdyż rozkład dnia na wsi steruje najczęściej ilość czasu wolnego od obowiązków w gospodarstwie rolnym, jakie wykonują codziennie dzieci.

Wyniki badań przeprowadzonych przez wielu autorów wykazały, że dzieci wiejskie pracują średnio 5,5 godziny dziennie. Natomiast dzieci miejskie na pomoc rodzicom poświęcają znacznie mniej czasu (około 2 godzin). Ogólnie stwierdza się, że środowisko wiejskie stwarza znacznie mniej korzystne warunki rozwoju niż miasto. Obciążenie pracą

⁴ W. Winclawski, *Typowe środowiska wychowawcze współczesnej Polski*, PWN, Warszawa 1976.

⁵ Tamże.

⁶ M. Ścisłowicz, *Spoleczne uwarunkowania...*

w gospodarstwie rodziców wpływa hamująco na rozwój umysłowy i fizyczny. Stwierdzono, że wszystko to utrudnia systematyczną naukę.⁷

Czynniki warunkujące szanse edukacyjne młodzieży kończącej szkoły podstawowe

Sprawa różnicowania szans edukacyjnych jest jednym z problemów, które należy badać, gdyż nierówności w dostępie do oświaty w dalszym ciągu pogłębiają się. Omawiane zagadnienie ma odniesienie do poprzedniego modelu kształcenia — szkoła podstawowa i średnia. Można sądzić, że reforma kształcenia, wprowadzając etap pośredni w postaci gimnazjum, problem ten jeszcze uwypukliła. Istotnym było, czy powszechna, jednolita programowo szkoła podstawowa pozwalała swoim absolwentom na dokonywanie wyboru dalszej drogi kształcenia jedynie zgodnie z kryterium zainteresowań, czy też decydowały o tym inne czynniki.

Poprzednio przejście ze szkoły podstawowej do szkoły średniej stanowiło pierwszy formalny próg selekcyjny. Wybór szkoły średniej to decyzja o dalszej karierze społeczno-zawodowej. Obecnie reforma odsunęła ten problem w czasie. Prowadzone badania wykazały, że oddziaływanie czynników społecznych pozostaje nie bez znaczenia przy dokonywaniu tego wyboru. Należy więc ustalić, czy nierówności w dostępie do kolejnych szczebli kształcenia pogłębiają się, czy też pozostają bez zmian. Badania przeprowadzone w 1986 roku⁸ dowodzą, że selekcja dokonuje się głównie na kolejnych formalnych prógach selekcyjnych, to znaczy między szkołą podstawową a średnią oraz między szkołą średnią a wyższą. Podczas trwania nauki w danej szkole selekcja przybiera niewielkie rozmiary — jest to tak zwana selekcja wewnątrzszkolna. Wiele badań socjologicznych potwierdza tezę, że pochodzenie społeczne odgrywa ważną rolę jedynie przy pierwszym kroku selekcyjnym, to jest przy przejściu ze szkoły podstawowej do średniej. W dalszych wyborach wpływ jego znacznie maleje. Można sądzić, że obecnie podobnie duży jest wpływ miejsca zamieszkania jako bariery edukacyjnej — na dokonanie wyboru dalszej drogi kształcenia. W chwili obecnej są to czynniki najistotniejsze i mają duży wpływ na szansę edukacyjne młodzieży. Kraj nasz znajduje się obecnie w fazie głębokich przemian, które wpływają znacznie na system i hierarchię wartości młodzieży, na jej świadomość i postawy społeczne. Być może najbliższe lata wykażą, że nie środowisko lokalne i status społeczny ucznia, lecz inne, również ważne, czynniki stanowiąc będą o nierównym dostępie do kolejnych szczebli kształcenia.

Wybór szkoły, a tym samym drogi życiowej, wynika zapewne także zachodzących w kraju przemian. Obecny stan świadomości społeczeństwa charakteryzuje się pewnymi kierunkami przemian:

1. Dokonał się znaczny wzrost aspiracji dotyczących materialnych oraz kulturalnych warunków życia. Łączy się to z silnymi przekonaniem o równych prawach każdej jednostki, i to bez względu na osobiste czy też zbiorowe zasługi. Nastąpiło też upowszechnienie się niektórych potrzeb materialnych i kulturalnych.

⁷ Tamże.

⁸ Tamże.

2. W świadomości społecznej nie ugruntowały się żadne ideały i przekonania polityczne.
3. Na podłożu tego stanu ukształtowały się masowo postawy niechęci, dystansu, braku zaufania, a niekiedy wręcz wrogości wobec państwa i jego instytucji, zwłaszcza wobec organów władzy, porządku i bezpieczeństwa publicznego oraz wymiaru sprawiedliwości.
4. Nastąpiły daleko idące procesy upowszechniania się stylu życia zorientowanego na osiąganie materialnego standardu lub też na obronę przed jego obniżaniem się. Wykształcił się dość jednoznaczny model kariery życiowej i urzędowania się, który określany jest przede wszystkim w kategoriach sukcesu materialnego.
5. Dokonały się głębokie przemiany w sferze warunków pracy oraz w przekonaniach dotyczących dróg wiodących do osiągnięcia życiowego powodzenia.
6. Od wielu lat narastają w społeczeństwie uczucia niewiary w lepszą przyszłość.
7. Na tle tych przemian nastąpiło także znaczne przewartościowanie roli wykształcenia oraz roli szkoły. Wiedza i kwalifikacje intelektualne coraz rzadziej postrzegane są jako wartości cenione społecznie, a więc zapewniające życiowe powodzenia. Młodzież podejmuje jednak naukę, ale w większości dlatego, ponieważ panuje bezrobocie.

Badania nad hierarchią wartości współczesnej młodzieży przeprowadzone przez T. Lewowickiego w 1987 roku dowodzą, że wykształcenie przestało być wartością cenioną najwyżej. Zajmuje ono jedno z pierwszych miejsc, lecz obecnie wyżej cenione jest udane życie rodzinne oraz zabezpieczenie bytu materialnego. Wartości edukacyjne najwyżej cenią sobie dzieci z rodzin inteligenckich. Dzieci robotników zdecydowanie na pierwszym miejscu umieszczają udane życie rodzinne, potem pracę zawodową oraz wykształcenie — na równi z życiem wolnym od problemów. Dla dzieci z rodzin chłopskich również udane życie rodzinne jest wartością decydującą w życiu, podobnie jak pasjonująca praca zawodowa oraz wygodne życie⁹.

Dostępność szczebli kształcenia dla ogółu młodzieży jest problemem często poruszanym przez badaczy oświatowych. Ogromną rolę w dostępie do szkół mają czynniki środowiskowe. Wybór dalszej drogi życiowej tylko pozornie zależy od samego ucznia, to bowiem, gdzie kończył szkołę podstawową, czy z jakiej rodziny pochodzi, znacznie tę drogę determinuje. Środowisko zamieszkania decyduje o karierze szkolnej, gdyż często dokonywane wybory odbywają się w oparciu o możliwości edukacyjne na danym terenie, przy określonych warunkach ekonomicznych. Do tego dochodzi także sprawa osiągniętych wyników w nauce, zależnych od poziomu, jaki reprezentuje szkoła.

Powyższe rozważania potwierdzają zależność osiągnięć szkolnych uczniów od wykształcenia rodziców. Wyższy poziom wykształcenia łączy się zwykle z lepszymi wynikami w nauce. Poziom aspiracji edukacyjnych rodziców w stosunku do własnych dzieci jest ściśle związany z ich wykształceniem. Rodzice mający wyższe wykształcenie mają najwyższe aspiracje.

Istnieją wyraźne różnicowania społeczno-kulturowe w środowiskach rodzinnych na wsi i w mieście oraz związek tych różnic z nierównościami szans edukacyjnych dzieci i młodzieży. Mają one podwójny wymiar: motywacyjny i realny, wyznaczony między innymi przez rzeczywiste osiągnięcia szkolne uczniów. W obu wymiarach niekorzystna jest sytuacja dzieci wiejskich, zwłaszcza tych, których rodzice mają niski poziom wykształcenia.

⁹ T. Lewowicki, *Aspiracje dzieci i młodzieży*, PWN, Warszawa 1987.

Bibliografia

- Dutkiewicz K., *Wpływ warunków środowiskowych na poziom rozwoju umysłowego uczniów kończących szkołę podstawową w mieście i na wsi*, „Edukacja” 1983, nr 1, s. 21 – 27.
- Lewowicki T., *Aspiracje dzieci i młodzieży*, PWN, Warszawa 1987.
- Szymanek A., *Wpływ wybranych czynników na wyniki nauczania przedmiotu mechanika techniczna w średnich szkołach technicznych w Częstochowie*, Praca licencjacka, Zakład Wychowania Technicznego, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie 1996.
- Szymański N., *Modernizacja systemu szkolnego na wsi*, PWN, Warszawa 1978.
- Ścisłowicz M., *Spoleczne uwarunkowania szans edukacyjnych dzieci i młodzieży*, Konferencja „Edukacja dzieci i młodzieży”, Białystok wrzesień 1990.
- Winclawski W., *Typowe środowiska wychowawcze współczesnej Polski*, PWN, Warszawa 1976.

Zygmunt Potęga

THE ROLE OF COMMUNITY IN THE EDUCATION PROCESS

Summary

The article is an introduction into the presentation of researches on the influence of some factors on the effect of teaching of the subject *Technical Mechanics* in technical secondary schools in Czestochowa. It handles therefore the influence of environmental conditions on the students' school effects and factors conditioning the educational chances of the youths who are finishing their primary schools — before the school reform.